

Предраг Илић. Српска православна црква и тајна Дахауа. Мит и исина о заточеништву патријарха Гаврила и епископа Николаја Велимировића у Дахауу, Београд 2006.

Предраг Илић је написао књигу Српска православна црква и тајна Дахауа са јасним задатком да истражи дужину трајања заточеништва патријарха Гаврила Дожића и епископа жичког Николаја Велимировића у логору Дахау. Поред тога, аутор се позабавио и заробљеништвом дванаест лица из СПЦ-а у овом логору. У овом раду најпре ћу да наведем врлине ове књиге.

У другом поглављу насловљеном „Свештеници Српске православне цркве у логору Дахау“ аутор излаже нову и занимљиву грађу о судбини једанаест свештеника и једног службеника СПЦ-а у овом логору, због чега ово поглавље биографски и тематски доприноси сагледавању страдања СПЦ-а током Другог светског рата. У преостала три поглавља аутор се бави конфинацијом патријарха Гаврила и епископа Николаја, као и временом и условима њиховог боравка у логору Дахау. Иако узгред разматра однос немачких цивилних и полицијских власти у Србији од средине 1944, он је успео да појасни већ познате несагласности ових власти по многим питањима уопште, као и у случају српских прелата.

Аутор се у целој књизи коректно користио научним апаратом, при чему је консултовао релевантну библиографију. Поред тога, он је прибавио рецензије угледних историчара, што ово дело, са формалне тачке гледишта, чини научним радом. Међутим, постављају се четири дилеме.

Прва је колики је лични допринос аутора главним налазима књиге.

У закључку аутор оптужује за погрешно изношење чињеница о боравку патријарха Гаврила Дожића и епископа Николаја Велимировића, политичку емиграцију, самог патријарха и епископа Николаја, српске световне историчаре и комунистички режим у Југославији. Испада да је ова хетерогена група скривала и мењала чињенице о њиховом боравку у Дахауу, а да је аутор разоткрио оно што у поднаслову књиге назива „мит о заточеништву патријарха Гаврила и епископа Николаја Велимировића у Дахауу“. Иако је ова група хетерогена, аутор у првом реду ставља на терет одговорност лицима из СПЦ-а, и сматра да је овакав став био присутан у СПЦ-у у циљу канонизације Николаја Велимировића: „Он је (мит), иначе био један од основа за недавно (2003) проглашавање епископа Николаја за светитеља Српске цркве.“ Не улазећи у нетачност овог навода, потребно је приметити да у православним црквама процес канонизације иде сасвим другачије него у римокатоличкој цркви, где постоје посебне комисије. Код православних сâм верујући народ проглашава некога за светитеља, а црква то само потврђује. При томе, пре СПЦ-а, Николаја Велимировића је канонизовала Руска православна загранична црква, тако да није био потребан никакав посебан „мит“ да би се завршила канонизација.

Када је у питању „мит“ који је према аутору свесно ширила СПЦ, проблем настаје када се анализира ауторов допринос двома главним тезама књиге. Прва је да је заточеништво патријарха Гаврила и епископа Николаја у Дахауу трајало око 40 дана, а највише до два месеца, а друга да су имали посебан третман у логору. Извор за ове тезе аутор је, парадоксално, пронашао управо у публикацијама које је објавила СПЦ. Тако је питање датума одласка у Дахау аутор превасходно разрешио на основу књиге Милана Д. Јанковића, дугогодишњег секретара Патријаршије, који је 2004. објавио опсежно дело Свети Николај српски – од рођења до канонизације (стр. 127–129), а исто тако и питање премештања из Дахауа (стр. 199).

И питање посебног третмана разрешено је већ у књизи Мјуријел Хепел која врло прецизно наводи: „У ствари, они нису прошли кроз најгоре ужасе концентрационог логора. Били су затворени одвојено од осталих логораша, у такозваном ‘почасном бункеру’, где им је било допуштено да носе своју одећу и где нису морали да иду на принудни рад. Али, њихово кретање је било ограничено искључиво на бункер и мало двориште које је било окружено високим зидом.“ [\(1\)](#) Ова књига објављена је на енглеском језику 2001. у Бирмингему, а у српском преводу 2003. са предговором и благословом митрополита црногорско-приморског Амфилохија. Ово нас наводи на питање како се може назвати „митом СПЦ-а“ нешто што је у самим, и то веома истакнутим публикацијама СПЦ-а већ објављено. Зато је део назива књиге најблаже речено претенциозан.

Јасно је да су нетачни наводи о боравку патријарха Гаврила и епископа Николаја били

последица недовољне изучености ове теме и непостојања довољне традиције биографског жанра у српској историографији, а не производ „мита“, како то аутор истиче. Штавише, када се одузму наводи из књиге Милана Јанковића и Мјуријел Хепел, аутор је рекао мало тога новог осим што је разрадио њихове тезе.

Сматрам да књига Предрага Илића има погрешан и некоректан поднаслов, који имплицира много већи допринос аутора овој теми него што је то заиста случај. Аутор јесте уложио велики труд да сакупи сву грађу о овом питању и резултат је преглед ставова разних аутора о времену и условима заточеништва челника СПЦ-а у Дахауу, али не и разоткривање онога што аутор неумерено назива „митом“, јер су све релевантне чињенице о њиховом боравку у логору изнете раније у публикацијама СПЦ-а. У том смислу, ауторов допринос је у томе што је сву расположиву грађу окупио на једном месту.

Друго питање тиче се идеолошке матрице.

Ауторова биографија упућује на то да је тридесет година био сарадник злогласне Службе државне безбедности Србије, која је у опису посла имала и то да надзире и прати рад верских заједница, да ствара у њима расколе и да их, по потреби, прогања. Искуство рада у овој служби могло је да утиче на ставове аутора у два правца – да прихвати одређене идеолошке антицрквене матрице, или да се из осећања покајања одлучи да глорификује верске заједнице. Другим речима, он је могао да постане критичар или апологета СПЦ-а. Шта је тачно постао, остављамо читаоцима да просуде.

Аутор показује идеолошку усмереност посебно у два случаја. Код изношења оцена о делу Николаја Велимировића и о покрету ђенерала Драгољуба Михаиловића, команданта Југословенске војске у отаџбини и министра војног Краљевине Југославије током Другог светског рата. На 92. страни аутор наводи да је епископ Николај у својој делатности испољавао „наглашени антикомунизам, антикатолицизам, клерикализам и уопште конзервативна политичка уверења. По тим уверењима, али и лично, био је веома близак са Димитријем Љотићем, оснивачем Југословенског народног покрета 'Збор' и најпознатијим следбеником Хитлера и Мусолинија у Србији.“

На овом месту аутор прави низ материјалних грешака. Прво, Љотић није уопште био следбеник Хитлера, већ превасходно француске гране фашизма оличене у Шарлу Морасу, кога је карактерисала велика приврженост хришћанству, тј. римокатоличкој

вери, што код Хитлера уопште није био случај. Други проблем је сврставање Николаја Велимировића у следбеника Љотића. Ову тврдњу негира парадоксално сâм аутор, и то већ на следећој страни, где истиче да је Велимировић „активно учествовао у свим акцијама руководства Српске цркве против потписивања Тројног пакта“, а да га неки писци сматрају „правим аутором већ поменуте поруке тог тела, коју је патријарх Гаврило прочитао на радију 27. марта 1941.“ Коначно, аутор говори о томе да су Немци и пре напада на Југославију „знали за проенглеску оријентацију епископа Николаја“. Тако се, по Илићу, испоставља да је Велимировић близак сарадник најпознатијег хитлеровца у Србији, један од најактивнијих бораца у редовима епископата СПЦ-а против хитлеризма, као и подржавалац Енглеске. На овим странама најјасније се види тенденциозност и чак површност којом аутор прилази личности Николаја Велимировића.

Тенденциозност се уочава и у опису боравка патријарха и епископа у затвору у манастиру Војловица. При томе, аутор не познаје историјат европских затвора, и зато се олако упушта у оцене о томе шта је строг затвор, а шта није. Са становишта затвора из 19. века, услови у Војловици могу се означити као веома строги. Наиме, у 19. веку политички затвореници су често имали право да напуштају двориште затвора и иду по оближњим местима, уз обавезу да се врате пре заласка сунца. Такав је био положај затвореника Српске слободоумне странке у угарским затворима крајем 19. века.

На 102. страни аутор описује конфинацију патријарха и епископа у манастиру Војловица и каже: „Никакво малтретирање, шиканирање, физичко мучење и сличне радње уобичајене у другим нацистичким затворима и логорима нису примењиване према њима. Нису присиљавани на било какав рад. Напротив. Имали су толико слободног времена да већина њих често није знала шта са њим да уради, односно како да бори против досаде.“ Овакав став, мора се нагласити, спада у домен неукуса, а на исти начин мора да се означи и недопустиви еуфемизам аутора у погледу оцене боравка патријарха Гаврила и епископа Николаја на стр. 259 где каже: „Иако су у Дахауу уживали заиста привилеговани положај, ипак је за њих логорски амбијент морао да буде непријатан.“ Тако Илић затворске услове из Војловице своди на досаду, а боравак у Дахауу на нешто што је „непријатно“. Овакав став изазвао је разумљив бес кругова из СПЦ-а.

Илић замера Велимировићу што није нигде писао подробније о боравку у Дахауу и посебном третману који је тамо имао не само он, већ и остале верске и политичке вође које су ту биле затворене. Аутор, међутим, не поставља питање какве би биле последице да је Велимировић о томе писао. Свакако да би писање о посебном третману само ишло наруку одбрани нациста после Другог светског рата и негирању холокауста јер би антисемитске организације у САД, које су биле изузетно јаке и пре и током и

после Другог светског рата, управо могле да искористе такве наводе за своју пропаганду релативизовања холокауста.

У закључним разматрањима аутор је сврстао у „квислиншке и колаборационистичке снаге“ Љотића, Недића и Дражу Михаиловића (стр. 265). Ту се наставио на матрицу комунистичке историографије према генералу Михаиловићу која је готово у потпуности одбачена, почевши од радова Бранка Петрановића, па све до радова Косте Николића и других српских историчара млађе генерације. У овом смислу, аутор пише у идеолошким матицама из шездесетих и седамдесетих година, иако се сам уверио колико су налази перјанице овог правца Милана Борковића непоздани, често и потпуно нетачни.

Коначно, аутор уопште не помиње комунистичке прогоне СПЦ-а и црвени терор који је почео септембра 1944. године иако покрива раздобље до 8. маја 1945. Због тога антикомунистички ставови Николаја Велимировића нису стављени у историјски контекст који аутор, стиче се утисак, намерно изоставља, чиме страдања цркве своди само на прогон усташа и нациста. У одговору на друго питање можемо рећи да је аутор постао критичар СПЦ-а и тако наставио идеолошку матрицу СДБ-а према цркви.

Наредни проблем тиче се недовољног познавања биографија појединих личности.

Из тог разлога аутор није у стању да стави његову делатност током 1945. у потребан контекст. Углед који је уживао Николај Велимировић у протестантским црквама Британије и САД био је такав да нема премца у историји СПЦ-а. Управо зато су се Недић, Љотић и Дража Михаиловић отимали за његову наклоност. Они су знали да је Велимировић током Првог светског рата својим говорима могао да фасцинира учену публику широм Британије, а био је високо цењен и у Њујорку. Владика је уживао углед код највиших англиканских епископа. Није било погодније личности која би могла да се употреби у пропагандне сврхе код савезника у тренутку када је за све три формације било од кључног значаја да обезбеде приступ савезницима. Зато су и желели да пребаце епископа Николаја у Швајцарску. Међутим, његово држање током боравка у Бечу, а још и више после Другог светског рата јасно показују да је он лично био присталица покрета Драже Михаиловића, а не Димитрија Љотића. У том смислу треба посматрати чињеницу да су управо публицисти блиски љотићевском покрету први и покренули преиспитивање дужине и услова боравка Николаја Велимировића и патријарха Гаврила у Дахауу. За њих је Велимировић био идеолошки неприхватљив као сувише близак покрету генерала Михаиловића, а патријарха Гаврила су сумњичили да је био близак комунистима. То су чињенице које је аутор пропустио да истражи и помене. Сведочанство о томе колики је био углед Николаја Велимировића у САД дошло

је одмах по његовом доласку у Америку када је проглашен за почасног доктора Универзитета Колумбија, што потврђује да су Недић, Љотић и Михаиловић правилно оценили какве би користи могли да имају од њега. Из књиге се, међутим, стиче утисак да се Николај приклонио њима и њиховим идеологијама.

Последње важно питање тиче се критике извора.

Најдуже поглавље књиге јесте четврто, насловљено „Колико је трајало заточеништво патријарха Гаврила и епископа Николаја у концентрационом логору Дахау“. Оно обухвата 94 стране, или приближно 36 одсто књиге. Аутор настоји да докаже да је заточеништво трајало око 40 дана, највише два месеца. То чини тако што најпре доказује где су челници СПЦ-а били у мају 1945, затим у марту и априлу 1945, затим у јануару 1945, и на крају у децембру 1944. Овакав поступак потпуно умара читаоца и нарушава иначе јасан Илићев стил. Цело поглавље могло је да се изложи на десетак страна, уз наводе Милана Јанковића и преглед другачијих ставова о овом питању. Изгледа да је аутор већ одмакао са писањем овог поглавља када је прочитао Јанковићеву књигу, и онда није желео да се одрекне главнине своје књиге. Објављивањем Јанковићеве књиге цело поглавље је изгубило на првобитном значају, а Илић очигледно није био спреман да се суочи да овом чињеницом.

Поред тога, Илић одступа од канона критике извора, који се састоји у томе да се идентификује први извор одређеног податка, и да се затим реконструише низ свих осталих секундарних извора, који следе први извор и који самим тим што су секундарни имају далеко мањи значај. У том смислу, аутор беспотребно ређа изворе без икаквог значаја, при чему местимично користи секундарне изворе као примарне.

Оно што је аутор желео да учини и што је учинио у трећем поглављу, стручно речено, јесте установљење *terminus ante quem*-а и *terminus post quem*-а доласка и одласка патријарха Гаврила и епископа Николаја из концентрационог логора Дахау. Као *terminus post quem* доласка епископа и патријарха у логор Дахау утврђен је, на основу књиге Милана Јанковића, 14. септембар, када су били у Бечкерек, одакле су наставили пут преко Беча до Дахау (Илић, стр. 146), а као *terminus ante quem* за њихов долазак у Дахау утврђен је 23. септембар на основу једног документа Министарства иностраних послова Немачке (Илић, стр. 155). Када је реч о одласку из Дахауа, јасно је да су патријарх и епископ били 22. октобра у Дахауу на основу Нојбахеровог писма, па је то

terminus post quem

за одлазак из Дахауа. Јанковић помиње као време одласка новембар без датума (Илић, стр. 199). Пошто није наведен тачан датум, из тога би испадало да је

terminus post quem

1. новембар, а

terminus ante quem

30. новембар. Ипак, прави поуздани

terminus ante quem

за одлазак из логора Дахау, на основу грађе коју је цитирао Илић, јесте Божић, а не може се поуздано утврдити да ли католички или православни. Зато се при утврђивању

terminus ante quem

- а за одлазак из Дахауа мора да узме каснији датум, тј. 7. јануар 1945. На основу Велимировићевог писма, он и патријарх нашли су се у Баварској на Божић. Ово писмо, такође, наводи Јанковић (Илић, стр. 172). Према томе, део заточеништва који су патријарх Гаврило и епископ Николај провели у логору Дахау трајао је између месец и по дана и три месеца. Ово је сажетак Илићевих налаза, премда се он упустио и у смелија прецизирања од ових које смо навели. Ови налази могли су да се изложе на десетак страна, па чак и на две–три стране, да се аутор држао прописаних историографских правила. Овако се чини да аутор уверава самог себе да је заточеништво српских прелата трајало што краће.

У закључку се може рећи да је у питању рад у који је уложен значајан труд и који задовољава већи део историографских постулата. Нажалост, велики труд је делимично био узалудан јер аутор није успео да се ослободи идеолошких наноса и зато што је показао недовољну компетентност при начину утврђивања terminus ante и post quem-а, што управо чини срж књиге. Коначно, претеране оцене када је у питању боравак српских прелата у конфинацији и у логору Дахау непотребно бацају сенку на саму књигу.

Слободан Г. Марковић,

Институт за европске студије и Факултет политичких наука, Београд.

Фусноте:

1. Др. Мјуриел Хепел, Џорџ Бел и Николај Велимировић, Светигора, Цетиње, 2003, стр.

О књиџи Преџрага Илића

Пише: Слободан Г. Марковић
уторак, 08 април 2008 20:47

100.